

pro muže. Ať byla interpretace revoluce jakákoli,¹ s ženskou polovinou lidstva nepočítala. Maximálně s jednotlivinami v jejich tradičních rolích manželky, matky, méně hospodyně. Snad ještě s rolí milenky...

Nový pohled na revoluci přinesla feministická historiografie,² jež využitím metody kulturní analýzy osvětlila postavení žen ve francouzské revoluci. O systematický pohled na ženy ve francouzské revoluci se úspěšně pokusila Dominique Godineau ve své diserační práci z roku 1988 *Citoyennes Tricoteuses. Les femmes du peuple à Paris pendant la Révolution française*³ Poukázala na fakt, že účast žen v (nejen) francouzské revoluci nelze vidět jen jako přímé nasazení v násilných akcích, že jejich každodenní angažmá vychází z momentální situace a možností. Během revoluce objevily ženy veřejný prostor a také ty, které nepatřily k nejradikálnější straně sansculotů, se podílely na formování veřejného mínění a nepřímo i na politické moci. Omezovala je klíčová skutečnost: po celou dobu byly občankami bez občanských práv.⁴

Důkladnou analýzu problému znesnadňuje rovněž fakt, že ženy během revoluce netvořily jednotnou masu. Když pomineme systematicky likvidované aristokratky, existoval hluboký rozdíl mezi kultivovanými a vzdělanými protagonistkami typu Manon Roland, Mme de Staël na jedné, výmluvnou Olympe de Gouges na druhé a masou nevzdělaných Pařížanek v čele s Théorigne de Méricourt beroucích v říjnu roku 1789 spravedlnost do svých rukou... A kam zařadit Charlotte Corday?

Práce věnované ženám v době francouzské revoluce nepřestávají vycházet ani ve třetím tisíciletí.⁵ Každopádně revoluce ženám rovnost nepřinesla (ostatně zdaleka ne všechny po ní toužily, a ne všechny se s ideály revoluce ztotožňovaly): by-li ideologem třetího stavu Jean-Jacques Rousseau, jenž byl ve vztahu pohlaví obráncem „přírodního“ zákona, pak byli i přívrženci revoluce logicky pro zachování tradičních norem mužského a ženského chování. A jakobínská diktatura se svou misogynní tvář ani nepokoušela skrývat. Nicméně až do jakobínského „vyřešení“ ženské otázky se mohly ženy angažovat trojím způsobem: na tribunách otevřených veřejnosti (nikoli v zákonodárných, výkonných a soudních orgánech republiky), v klubech a salonech.

¹ Přehledně interpretace VFR srov. TINKOVÁ, Daniela. *Revoluční Francie*. Praha 2008, s. 12-13.

² Srov. relativně bohatou bibliografii už ve 4. dílu syntézy FRAISE, Geneviève – PÉRROT, Michelle. *Histoire des femmes; le XIXe siècle*. Paris 1991, s. 595-596.

³ GODINEAU, Dominique, *Citoyennes Tricoteuses. Les femmes du peuple à Paris pendant la Révolution française*, Aix-en-Provence, 1988; druhé vydání: Paris 2004. Autorka v menším rozsahu zpracovala toto téma už dříve, a to v kapitole *Filles de la liberté et citoyennes révolutionnaire* v dnes už klasické syntéze G. FRAISE – M. PÉRROT. *Histoire des femmes en Occident*, s. 27-85.

⁴ Godineau, *Filles de la liberté et citoyennes révolutionnaire*, s. 31.

⁵ Jen výběrově: LEUWERS, Hervé. *Camille et Lucile Desmoulins: un rêve de république*, Paris, 2018; SERNA, Pierre. *Comme des bêtes: histoire politique de l'animal en révolution (1750-1840)*, Paris, 2017; VIAL, Charles-Éloi. *La famille royale au temple: le remords de la révolution 1792-1795*, Paris 2018; FIALA, Jiří – SOBOTKOVÁ, Marie. *Lafayette, Kollář a další francouzští a polští státní vězňové v moravských a českých pevnostech na přelomu 18. a 19. století*. Brno, 2017; DARGENT, Raphaël. *Marie-Antoinette: le procès de la Reine*. Paris 2012; PLUMAUZILLE, Clyde. *Prostitution et révolution: les femmes publiques dans la cité républicaine (1789-1804)*. Ceyzérieu, 2016; CHARLES-VALLIN, Thérèse. *Thérésia/Robespierre: la femme qui tua la Terreur*, 2019.

Náš badatelský záměr zkoumat interpretaci ženských revolučních osudů v českém prostředí vymezíme prvními odbornými či literárními reflexemi revoluce, tj. polovinou 19. století, a pokusíme se ho dovést až do současnosti. Pokud se týče ikonických ženských figur, budou to ženy, které se veřejně projevovaly od dobytí Bastily po konec vlády direktoria, tedy mezi léty 1789-1799. Pokud se týče pramenů (encyklopedických hesel, odborných historických monografií či populárně naučného žánru, částečně krásné literatury), zaměříme se jen na ty, které se zabývají revolucí, nikoli napoleonským obdobím nebo jednotlivými mužskými protagonisty revoluce. Stranou jsme (zatím) ponechali ženský tisk.

Prvními seriózními pokusy přiblížit vzdělanému a po poučení dychtícímu čtenáři informace o protagonistech – a protagonistkách – francouzské revoluce byly první české encyklopedie.

Jako první se objevil *Naučný slovník* (dále RSN), jenž vycházel v letech 1860-1874 za redakce zakladatele moderní české politiky F. L. Riegra, k němuž se přidal a posléze redakci slovníku převzal spisovatel a novinář Jakub Malý. Ve slovníku našla své místo většina ženských revolučních ikon – v tomto encyklopedickém díle je jich největší počet a hesla jsou relativně rozsáhlá. Diskurzivní formalizace jejich osudů odpovídá dobovému náhledu na ženskou otázku, která se v době vydávání slovníku teprve dostávala na pořad dne. Hesla týkající se francouzské revoluce zpracoval pro slovník dobrý znalec Francie a její historie, pedagog, novinář, spisovatel a politik Vilém Gabler. Nebudeme jistě daleko od pravdy, když vyslovíme názor, že právě on byl autorem všech hesel, která nás zajímají, a to i těch nepodepsaných: Charlotte Corday,⁶ Olympe de Gouge, Claire Lacombe, Théroigne de Méricourt a jmen dalších, méně významných žen.

Ottův slovník naučný (dále OSN) vycházející 1888-1909 je už vpravdě moderní encyklopedií, odrážející sebevědomí a ambice nejen vydavatele, ale i autorů hesel, z nichž většina byla významným odborníky v té či oné vědní disciplíně. Zatímco v případě RSN reflektují historická hesla vliv romantického dějepiscevtví, vyznačujícího se oblibou příběhů a hrdinů, hesla v OSN dokládají vítězství pozitivismus jako metody i v historiografii. Ženská otázka a ženy jako historické postavy se v hledáčku exaktně pracujících historiografů objevovaly jen zřídka, ne-li vůbec. Ve srovnání s RSN je počet námi sledovaných hesel menší, např. chybí Claire Lacombe či Pauline Léon, ba dokonce Olympe de Gouges. Jen omezený prostor byl věnován paní Roland.⁷

Ještě méně informací poskytuje v Masarykův slovník naučný (dále MSN), jenž vycházel na přelomu 20. a 30. let 20. století. O Charlottě Corday jen zde jen drobná biografická zmínka,⁸ hesla O. Gouge, C. Lacombe, Théroigne de Méricourt a Charlotte de Corday zde nejsou vůbec. Pokud šlo o vdané ženy, encyklopedie je zmiňuje výhradně v heslech věnovaných jejich manželům.

Oborově encyklopedie tyto ženy nezmiňují vůbec, a to včetně encyklopedií historických, ať se jedná o *Vlastenský slovník historický* Jakuba Malého (roku 1850

⁶ Autor se odvolává na francouzskou práci Louis du Bois, *Charlotte Corday avec pieces justificatives etc.*, Paris 1838, s kterou se patrně seznámil během svého pobytu v Paříži v roce 1846.

⁷ Ottův slovník naučný (dále OSN) XXI. Praha 1904, s. 950.

⁸ Masarykův slovník naučný (dále MSN), 1. Praha 1925, s. 875.

vyšla v jeho prekladu Mignetova *Historie revoluce francouzské od 1789-1814*⁹), autora první české napoleonské monografie z roku 1877,¹⁰ či soudobou Akademickou encyklopedií českých dějin: zde najdeme jen zmínku o pobytu dvorní malířky Marie Antoinetty Elisabethy Vigée-Lebrun v Čechách¹¹.

Jak jsme naznačili, jeden z českých „encyklopedistů“, Jakub Malý, přinesl do české historiografie téma francouzské revoluce jako první. Mignetova *Historie revoluce francouzské od 1789-1814* ho nesporně ovlivnila, nikoli ale skutečnost, že Mignet nevěnoval ženské otázce v revoluci vůbec žádnou pozornost. Malý ve své napoleonské biografii projevil zájem jak o ženy Bonapartovy rodiny, tak o jeho obě manželky.

Původní česká literatura o francouzské revoluci se objevila až po uvolnění cenzury. Šlo o práce Viléma Gablera a Jana Kryštůfka. Spojoval je konzervatismus, personalistický a moralizující přístup k revolucím vůbec.¹² Gabler v letech 1866-1867 publikoval v odborném tisku stati týkající se revoluce či Napoleona,¹³ další pak v souvislosti s výročím revoluce, v letech 1889-1894.¹⁴ Profesor státního gymnázia v Českých Budějovicích Jan M. Kryštůfek vydal v letech 1883 a 1888 práci *Boj monarchistické Evropy s revolucí francouzskou*. Napsal i drobnější úvahy. Ženy revoluce se v pracích ani jednoho z autorů neobjevují.

Zdá se, že od vypuknutí sporu o českou otázku zmizela francouzská revoluce ze zorného úhlu českých dějepisců. Mlčení prolomil nikoli historik, ale původně anarchistický, pak komunistický básník Stanislav Kostka Neumann. Ženským revolučním figurám se věnoval jak ve své *Francouzské revoluci*,¹⁵ tak ve svých *Dějínách ženy*.¹⁶ Byť se v obou případech jedná o ryzí kompilaci, nelze pochybovat o tom, že je autor sepsal s vědeckými ambicemi, proto jsme je také po kratším váhání mezi odborné práce zahrnula. To, co je měšťácké, buržoazní, je hodno autorova opovržení, tak se také staví k ženské otázce.

Francouzská revoluce dlouho nepatřila ke stěžejním tématům marxistického dějepisectví. I z francouzské historiografie bylo velmi pečlivě vybíráno, takže překladatelskou pozornost si zasloužila jen levicově zaměřená díla. Na české badatelské výsluní se revoluce vrátila až na přelomu 50. a 60. letech minulého

⁹ MIGNET, François Auguste. *Historie revoluce francouzské od 1789-1814*. Praha, 1850.

¹⁰ *Vlastenský slovník historický*. Sestavil Jakub Malý. Rohlíček a Sievers. Praha, 1877.

¹¹ *Akademická encyklopedie českých dějin*, II-Č/1, Praha 2011, s. 183. Upřesněme ovšem, že encyklopedie je stále ve stadiu zrodu.

¹² MAUR, Eduard. *Česká historiografie francouzské revoluce (1848-1939)*. In: SLEZÁN, Lubomír – VLČEK, Radomír (eds.). *In K počtě Jaroslava Marka. Sborník prací k 70. narozeninám prof. dr. Jaroslava Marka*. HÚ AV ČR, Praha 1996, s. 41.

¹³ GABLER, Vilém. *Dějepisectví revoluce francouzské*. In *Časopis Českého muzea (dále ČČM)* 40, 1866, s. 72-75; GABLER, Vilém. *Maxmilián Robespierre*. In *ČČM* 41, 1867, s. 288-306; GABLER, Vilém. *Kterak se stal Napoleon z Korsikána Francouzem*. In *ČČM* 50, 1876, s. 449-477.

¹⁴ GABLER, Vilém, *Rok 1889*. In *ČČM* 63, 1889, s. 41-75; GABLER, Vilém. *Úterky r. 1789*. In *ČČM* 63, 1889, s. 305-333; 64, s. 202-225; 376-390; GABLER, Vilém. *O vlivu svobodných zednářů na průběh revoluce francouzské*. In *ČČM* 66, 1892, s. 85-107.

¹⁵ NEUMANN, Stanislav Kostka. *Francouzská revoluce: populární dějiny bojů francouzské společnosti na sklonku 18. století*, 1. – 3., Fr. Borový. Praha 1929-1930.

¹⁶ NEUMANN, Stanislav Kostka. *Dějiny ženy. Populární kapitoly sociologické, etnologické a kulturně historické*. Svazek čtvrtý. Praha 1924.

století a po další desetiletí byla zkoumána výhradně prismatem vztahu českého prostředí k revolučnímu dění.¹⁷ Ženské dějiny se tehdy v českých zemích nepěstovaly, což platí i pro práce týkající se francouzské revoluce. Až na jednu výjimku: koperníkovský obrat provedl jeden z nejvýznamnějších českých historiků druhé poloviny 20. století, Josef Polišenský. Příznačné je, že první vydání jeho práce věnované dějinám významných žen mohlo vyjít jen v liberálnější Bratislavě, nikoli v dogmatické Praze. *Ženy v dějinách lidstva* z roku 1972 vydal pak Polišenský v rozšířeném vydání ve spolupráci se Sylvii Ostrovskou v roce 2000 v Praze.¹⁸ Obě knihy jsou založeny na rozsáhlé heuristické bázi, druhé vydání je doplněno poznámkovým aparátem. Ženám Velké francouzské revoluce je v obou vydáních věnována jedna kapitola.¹⁹ Hodnocení velkých žen období revoluce je poněkud ovlivněno přesvědčením pana profesora, že žena je na světě proto, aby pečovala o rodinu a milovala svého muže, děti, případně milence.²⁰

V roce 1990 vyšla *Velká francouzská revoluce a Evropa, 1789-1800*, jako „skromný příspěvek k významnému výročí“, autorů Miroslava Hrocha a Vlasty Kubišové. Byla zaměřena hlavně na ohlas revoluce v Evropě. Autoři opustili až dosud v Čechách panující marxistickou interpretaci VFR, nicméně bylo zřejmé, že „feministický obrat“ v dějepisectví zatím do českého prostředí ještě nepronikl. „Ženská otázka“ zde místo nenašla, třebaže se ženská jména tu a tam v textu objeví.

Francouzskou historiografií ovlivněná Pavla Horská (zakladatelka české historické demografie) a jedna z průkopnic „women history“ v Čechách, vzdala hold velkým ženám revoluční Francie jako první.²¹ Nově přistoupila k tématu VFR Daniela Tinková. Poprvé se tak stalo v roce 2004, kdy napsala doslov k překladu Furetova prvního dílu Francouzské revoluce.²² Furet a jeho „paradigmatický zlom“ v interpretaci revoluce se pro ni stal velkou inspirací, jak dokládají její další práce na toto téma.²³ Už ve zmíněném doslovu upozornila na fakt, že Furet zviditelnil Mme de Staël jako liberální interpretku a rádoby rádkyni revoluce.²⁴ V Tinkové práci *Francouzská revoluce*²⁵ najdeme v českém prostředí zcela nový postřeh o existenci ženských klubů jako inovaci politického života na začátku revoluce. Ještě výraznější je podíl „ženského prvku“ v syntéze *Revoluční Francie*.

¹⁷ Srov. např. MEJDŘICKÁ, Květa. Čechy a francouzská revoluce. Praha, 1959; POLIŠENSKÝ, Josef. Napoleon a srdce Evropy. Praha, 1971. Květa Mejdřická připravila i nové vydání Neumanovy Francouzské revoluce.

¹⁸ POLIŠENSKÝ, Josef. Ženy v dějinách lidstva. Bratislava, 1972; POLIŠENSKÝ, Josef – OSTROVSKÁ, Sylvia. Velké a malé ženy v dějinách lidstva. Praha, 2000.

¹⁹ Siedmy rozhovor – o ženách Velkej francúzskej revoluce, In POLIŠENSKÝ, Ženy v dějinách lidstva, s. 140-155; Sedmý rozhovor – O ženách velké francouzské revoluce, In POLIŠENSKÝ – OSTROVSKÁ, Velké a malé ženy v dějinách lidstva, s. 138-150.

²⁰ POLIŠENSKÝ, Ženy v dějinách lidstva, s. 141.

²¹ Především srov. HORSKÁ, Pavla. Naše prababičky feministky. Praha, 1999.

²² TINKOVÁ, Daniela. François Furet a janusovská tvář revoluce. In FURET, François. Francouzská revoluce. Praha, 2007, s. 417-435.

²³ TINKOVÁ, Daniela. Francouzská revoluce. Praha 2008; TINKOVÁ, Daniela. Jakobíni v sutaně: neklidní kněží, strach z revoluce a konec osvícenství na Moravě. Praha, 2011; TINKOVÁ, Daniela. Revoluční Francie 1787-1799. Praha 2008.

²⁴ FURET, Francouzská revoluce, především s. 290-292; TINKOVÁ, Francois Furet, s. 420.

²⁵ Srov. pozn. č. 23.

1787–1799.²⁶ Originální členění spisu, kde autorka v první části sleduje klasický chronologický rámec vývoje, v druhé pak představuje revoluci „nejen jako politickou, respektive socio-ekonomickou událost, ale i jako pokus o integrální proměnu francouzské společnosti ve všech jejích oblastech,“²⁷ umožnilo, ba si přímo vyžádalo zařazení samostatné podkapitoly *Občanské právo, rodina a problém rovnoprávnosti*.²⁸ Autorka zde poukázala na „machismus“ jakobínů, vyznávajících „mužné ctnosti“ a apelující jednoznačně na genderovou odlišnost.²⁹

V českém prostředí se jako první pokusila o popularizaci kulturní historie spisovatelka Maryša Radoňová-Šárecká.³⁰ Do své rozsáhlé kompilace *Z kulturních dějin lidstva*³¹ (své zdroje uvádí na konci publikace, obdivuhodná je její znalost zahraniční, především francouzské literatury) zahrnula dvě kapitoly týkající se konce Starého režimu a revoluce. Revolucionáři, volající „po nových obětech, po novém krveprolití,“³² její sympatie nezískali, nenápadně soucítí s osudy královské rodiny. Třebaže je její interpretace poznamenána ideologickou nejednotností pramenů, revoluce je v jejích očích „násilná, vraždící a plenící,“ plná „krvavých orgií“ a hromadných poprav, které byly po několik let denním divadlem Paříže...“³³ Z ženských postav ji zajímají herečky, zpěvačky i ženy, které vlastnily herny v Palais Royal, stejně jako jejich návštěvnice.³⁴ Upozornila na bující prostituci: když kněžkám lásky (autorka uvádí jejich přezdívky) hrozilo vyhoštění z Paříže, „podávaly petice Národnímu shromáždění a ujišťovaly, že mají styky jen s dobrými republikány. Ale i jinak chtěly dokázat, že se odvrátily od Starého režimu: osvojily si cynický tón, hrubé zvyky a vyzývavé útočné chování...“ Revoluce dala podle autorky ženám nový prostor v divadelním světě, kde vynikly i jako režisérky majitelky divadla; až na výjimky se ale herečky netajily svým rojalistickým smýšlením.³⁵ Autorka si všímá i obecného rozšíření modelů chování dolních vrstev: „Občanská rovnost vypudila úctu k ženě. Mužové hovořili se ženami drze a pohrdlivě, s kloboukem na hlavě...“³⁶ Konzervativně založená Radoňová-Šárecká není přesvědčena o pozitivním přínosu revoluce – rozhodně ji nevnímá jako krok k lepším zítřkům. Revoluce je pro ni „hrůzovládou“, která vedla k všeobecnému úpadku francouzské společnosti, včetně úpadku mezilidských vztahů.

Popularizační snahou a dogmaticky marxistickou notou jsou neseny práce komunistického novináře, někdejšího poradce Lubomíra Štrougala, Josefa Hotmara.³⁷

²⁶ Srov. pozn. č. 23.

²⁷ TINKOVÁ, *Revoluční Francie*, s. 16.

²⁸ TINKOVÁ, *Revoluční Francie*, s. 340-355.

²⁹ TINKOVÁ, *Revoluční Francie*, s. 354-355.

³⁰ Maryša Šárecká, rozená Marie Bosáčková, 1890 – 1958, česká spisovatelka věnující se kulturním dějinám a biografické tvorbě.

³¹ RADOŇOVÁ-ŠÁRECKÁ, Maryša. *Z kulturních dějin lidstva, I. – V.*, Praha, 1931-1937.

³² RADOŇOVÁ-ŠÁRECKÁ, *Z kulturních dějin lidstva, V.*, s. 494.

³³ RADOŇOVÁ-ŠÁRECKÁ, *Z kulturních dějin lidstva, V.*, s. 495.

³⁴ RADOŇOVÁ-ŠÁRECKÁ, *Z kulturních dějin lidstva, V.*, s. 501.

³⁵ RADOŇOVÁ-ŠÁRECKÁ, *Z kulturních dějin lidstva, V.*, s. 508.

³⁶ RADOŇOVÁ-ŠÁRECKÁ, *Z kulturních dějin lidstva, V.*, s. 512.

³⁷ Josef Hotmar, nar. 1933. Reportér a publicista. Autor knih o západní Evropě a Africe. Od r. 1975 zaměstnán na předsednictvu vlády ČSSR.

Obě, *Dobrodružství velké revoluce*, i *Poselství od gilotiny*,³⁸ vyšly k dvoustému výročí VFR (na rozdíl od odborných, na řádném výzkumu založených studií nemusely na své vydání čekat). Ve shodě s panujícím světovým názorem považuje autor za konec revoluce popravu Robespiera a nástup termidoriánů. Věren stranické disciplíně zavrhuje girondisty a oslavuje jakobíny. Ženám v revoluci věnuje poměrně dost prostoru, a to i královně Marii Antoinettě. Salony je neupoutaly, více než velké ženské postavy revoluce ho zajímají ženy z lidu.³⁹

Zatímco sestavit bibliografický přehled českých odborných či populárně naučných prací o francouzské revoluci není příliš obtížné, učinit totéž pro oblast krásné literatury je v podstatě nemožné. Jen dílčí informace poskytuje ve své studii z roku 1989 Hana Voisine-Jechová, emeritní profesorka pařížské Sorbonny českého původu, která se zabývala odrazem francouzské revoluce v českém krásném písemnictví.⁴⁰ Literární obraz francouzské revoluce se objevuje v českém prostředí během druhé poloviny 19. a na začátku 20. století. Jde stále o literaturu „ve službách národa“, určenou širokým vrstvám obyvatelstva, kde je zcela zřetelná hranice mezi dobrem a zlem. Po převážně negativních postojích současníků revoluční a napoleonské éry se objevuje pojetí revoluce coby klíčové etapy na cestě ke spravedlivější společnosti.⁴¹

Z našeho pohledu je zajímavější kulturní a filosofický kosmopolitismus konce 19. a přelomu století: překlady děl E. Zoly, prokletých básníků, ostré polemiky zastánců „čistoty“ národní literatury a představiteli kosmopolitismus přivedly do českého písemnictví i ženské hrdinky období revoluce, např. v *Revoluční trilogii* Viktora Dyka, jež vznikla mezi léty 1907-1909.⁴² Josef Svatopluk Machar jim věnoval pozornost ve sbírkách *Oni* a *On*.

V prvně jmenované sbírce vystupují Marie Antoinetta a Josefina, velká část svazku je tvořena *Extrait du Journal de Mlle T*. Deník začíná 13. července 1789 a končí 7. listopadu 1793, což je datum popravy fiktivní autorky deníku, mladé aristokratky. Machar zbásnil událost, kterou zmiňuje H. Taine a kterou se inspirovalo více autorů.⁴³ Ve sbírce *On* vystupuje Mme de Staël, Napoleonova matka, Josefina a Marie Luisa.

Děti revoluce. Román z dob Velké revoluce francouzské,⁴⁴ dílo básníka, spisovatele a archiváře Karla Dewettera, se odehrává především v době od konzulátu po Napoleonův pád. První díl, *Drama na moři*, je obžalobou jakobínské krutovlády, v druhém díle, *Buonaparte*, vystupují Tereza Tallien a Josefina.⁴⁵ Salonu „občanky Tallienové“ je pak věnována jedna kapitola. Několik řádků je zasvěceno

³⁸ HOTMAR, Josef. *Dobrodružství Velké revoluce 1789-1799*. Praha, 1989; HOTMAR, Josef. *Poselství od gilotiny*. Praha, 1989.

³⁹ HOTMAR, *Dobrodružství Velké revoluce*, s. 44.

⁴⁰ VOISINE-JECHOVÁ, Hana. L'image „historique“ et l'image „philosophique“ de la Révolution française dans les belles-lettres tchèques. In *Revue des études slaves*, tome 61, fascicule 1-2, 1989. *Les Slaves et la Révolution française*, s. 57-68.

⁴¹ VOISINE-JECHOVÁ, L'image „historique“, s. 59.

⁴² DYK, Viktor. *Revoluční trilogie: 1907-1909*. Praha, 1921.

⁴³ Srov. VOISINE-JECHOVÁ, L'image „historique“, p. 66.

⁴⁴ DEWETTER, Karel. *Děti revoluce: román z dob velké revoluce francouzské*. Praha, 1925.

⁴⁵ DEWETTER, *Děti revoluce*, s. 130-131.

Terezinu půvabu, aniž by autor hodnotil její charakter.⁴⁶ Salonům období konzulátu, mezi kterými náleželo první místo „žlutému salonu“ v Tuileriích, salonu Josefiny Bonaparte, náleží 4. díl, *Na úsvitě*.⁴⁷

První republika byla, aspoň na první pohled, období ženám vcelku nakloněné – minimálně je zrovnoprávnila s muži. Tvrdit, že se tato skutečnost bezprostředně odrazila v literatuře, v nárůstu „ženských“ témat, by neodpovídalo pravdě. Nicméně už v roce 1924 vyšla útlá práce knihovnice a autorky historických novel Vlasty Melicharové *Ženy nesmrtelné a zapomenuté. Portréty zajímavých, ale většinou pozapomenutých královen, umělkyní a milostnic*.⁴⁸ Jde o jakési beletrizované osobní medailonky slavných ženských postav, založené na zhruba čtyřiceti publikacích převážně francouzské či anglické (ojediněle německé) proveniencí, bez uvedení bibliografických údajů. Svou pozornost věnovala Charlottě Corday, Madame Récamier (ta se ale vymyká našemu chronologickému vymezení) a Josefíně Beauharnais. Autorka s revolucí rozhodně nesympatizuje, nachází pochopení pro girondisty, nicméně ani oni nemají její bezvýhradné sympatie. To, že Charlotte Corday její sympatie má, nepřekvapuje, postava Marata byla v dosavadním historickém podání (i reálně) natolik odpudivá, že – s výjimkou skalních marxistů – není v našem souboru autora, jenž by mu stranil.

Využijme získaných informací k odpovědím na několik otázek: jak byly ženské ikonické figury VFR vnímány v českém prostředí jako matky, manželky a milenky na jedné, a aktivistky (organizátorky či „saloniery“) na druhé straně? Jak byly popisovány jejich vlastnosti?

Pokud se týče konstruktů matky, je třeba připomenout, že na prahu druhé poloviny 18. století učinil J. – J. Rousseau z mateřství společenskou hodnotu. Mateřství přestalo být vnímáno jako instinktivní záležitost, stalo se něčím, čemu je třeba se naučit. Ženě dodávalo společenskou hodnotu: tím, že bude respektovat roli, kterou jí určila příroda, si získá úctu. Její počínání se podle Rousseaua stane prostředkem všeobecné nápravy společnosti. Ideologie *nové matky*, nastíněná v *Nové Héloïse* a rozvinutá v *Emilovi*, byla nejbližší jakobínům, kteří v apelu na genderovou odlišnost stavěli právě na Rousseauově „přirozenosti“. Nicméně první etapa revoluce přála salonům, kde se více cenila duchaplnost než mateřství. Mezi ikonickými ženami VFR byly matky (Manon Roland, Josefina Beauharnais, Marie Antoinetta, Mme de Staël aj.), jejich mateřství bylo ale jaksí druhotné. Konstrukt matky se ozývá v námi zkoumaných pramenech jen ojediněle a spíše v portrétech žen stojících mimo hlavní dění. Do popředí se dostal v době císařství, dost možná programově, v souvislosti s Napoleonovou touhou po legitimním potomkovi a s adorací jeho matky, a staví na klíčových mateřských vlastnostech: lásce, starostlivosti, víře v Boha, skromnosti, jak ostatně vystihl v jedné z básní J. S. Machar.⁴⁹ Také Josefina Beauharnais je občas oceněna (také jako matka – své děti „zbožňovala. byly jí nadevše.“⁵⁰

⁴⁶ DEWETTER, Děti revoluce, s. 145.

⁴⁷ DEWETTER, Děti revoluce, především s. 165-167.

⁴⁸ MELICHAROVÁ, Vlasta. *Ženy nesmrtelné a zapomenuté: portréty zajímavých, ale většinou zapomenutých královen, umělkyní a milostnic*. Praha, 1928.

⁴⁹ MACHAR, Josef Svatopluk. *On (1911-1916)*. Čtvrté vydání. Praha, 1928, s. 18.

⁵⁰ DEWETTER, Děti revoluce, s. 147.

Nelegitimní svazky byly pěstovány po celé revoluční období, jakož i před ním a po něm. V interpretaci většiny autorů bylo především období thermidoru epochou zhýralosti, kdy „puritánská mravnost Robespierrova byla zašlapána sandály krásné Cabarrusové.“⁵¹ Tehdejší uvolnění mravů přineslo renesanci salonů vedených „novými kráskami“ – Tallienovou ženou (a dříve milenkou) Terezou, rozenou Cabarrus, obdivovanou „kreolkou“ Josefinou Beauharnais, tehdy milenkou jednoho z nejdůležitějších mužů thermidoru, Paula Barrase.⁵² Podle S. K. Neumanna byla Tereza Tallien frivolní, poživačná a svůdná.⁵³ Marxistická historiografie neměla rovněž thermidoriány v lásce, a tak Mme Tallien „ve svém saloně předváděla průhledná roucha, zakrývající tělo co nejméně, vynalezla světlé paruky a jiná úžasná překvapení.“⁵⁴ Ženy themidorských salonů zkrátka ztělesňují krizi a úpadek morálky.

Revoluce přinesla nové pojetí manželského práva: spolu se schválením zákona z 20. září 1792, podle kterého bylo manželství občanskou smlouvou, byl schválen i rozvod.⁵⁵ Žena ale zůstala podřízena manželovi, což roku 1804 potvrdil i Občanský zákoník, tato podřízenost byla ospravedlňována zájmy rodiny a její soudržností.⁵⁶ Neslavnější obětí zákona o rozvodu se stala Josefina Beauharnais. Pasivní, mírná, schopná usmířovat protiklady, utínat hroty nepřátelským postojům,⁵⁷ zvládající roli císařovny, ale i žárlivá a nevěrná... V reflexích českých autorů nabývá rozporného hodnocení: „lichotivá, hravá kočička“, která přemohla lva či orla, tj. Napoleona,⁵⁸ žena bojící se stárnutí,⁵⁹ plačtivá, sentimentální, nespolehlivá a po boku Napoleona neplodná.⁶⁰ Za Napoleona se provdala „jen ze spekulace.“⁶¹ Lid ji ovšem miloval, a když Napoleonova vojska táhla z Ruska, vojáci měli zato, že prohráli kvůli Napoleonově rozvodu. Josefina prý přinesla nejen Napoleonovi, ale i Francii štěstí.⁶² Původní pojetí J. Polišínského „kurtizána Josefina,“ která „úspěšně pěstovala milence,“⁶³ bylo později zmírněno na „kreolku Josefínu se Beauharnais, vdovu se dvěma dětmi...“⁶⁴

Snad nejzajímavější ženskou osobností VFR a především doby napoleonské je Mme de Staël ztělesňující genderově podmíněné klíšé rozporu mezi britkou inteligencí a absencí ženského půvabu. Jako jedna z klíčových návštěvnic salonu Mme Tallien sedí údajně v koutě salonu „v obrovské šedé vlásence, která nijak

⁵¹ DEWETTER, Děti revoluce, s. 130-131.

⁵² TINKOVÁ, Francouzská revoluce, s. 218.

⁵³ NEUMANN, Dějiny ženy, IV, s. 406.

⁵⁴ POLIŠENSKÝ, Ženy v dějinách lidstva, s. 151; POLIŠENSKÝ – OSTROVSKÁ, Velké a malé ženy v dějinách lidstva, s. 147.

⁵⁵ TINKOVÁ, Revoluční Francie, s. 344.

⁵⁶ TINKOVÁ, Revoluční Francie, s. 342-343.

⁵⁷ DEWETTER, Děti revoluce, především s. 165-167.

⁵⁸ MELICHAROVÁ, Ženy nesmrtelné a zapomenuté, s. 171.

⁵⁹ MACHAR, Josef Svatopluk. On (1911-1916). Čtvrté vydání, Praha 1928, s. 78.

⁶⁰ MACHAR, On, s. 48-52.

⁶¹ MELICHAROVÁ, Ženy nesmrtelné a zapomenuté, s. 173, 171.

⁶² MELICHAROVÁ, Ženy nesmrtelné a zapomenuté, s. 174.

⁶³ POLIŠENSKÝ, Ženy v dějinách lidstva, s. 152.

⁶⁴ POLIŠENSKÝ – OSTROVSKÁ, Velké a malé ženy v dějinách lidstva, s. 147.

jí nepřekážela býti nejduchaplnější ženou umírajícího století.“⁶⁵ Její vlastní salon sdružoval umírněné monarchisty; spisovatelka se pak stala jednou z prvních historiček revoluce Podle J. Polišenského byla „liberální měšťáčka, jejímž živlem byla vášnivě prožívaná opozice,“ nehezká, „bez jakéhokoli ženského kouzla v hlase i pohybech,“ výstřední, toužící po společenském vlivu.⁶⁶ J. S. Machar evokuje její napjatý vztah k Napoleonovi, jenž se vyostřil poté, kdy Bonaparte spisovatelku potupil: „Můj prostý brk se křídlem dějin stává/a slávu orlů jeho zacloní/a hlásat bude, že to šelma dravá/a Robespierre na koni!“⁶⁷

Nejen Mme de Staël, ale i další vzdělané ženy vybíjely svou aktivitu v salonech, které – na rozdíl od ženských klubů, jimž dala vzniknout až revoluce – patřily k francouzské kultuře od 17. století. Pro politickou sociabilitu feuillantů a girondinů byla tato forma přežívající aristokratické kultury možná důležitější než existence politických klubů. Právě v nich probíhala příprava pro vstup na kolbiště politiky, což ostatně neplatilo jen pro ženy. Salony budoucích girondinů našly azyl buď u Condorcetovy ženy Sophie de Grouchy, nebo „u vlivné a energické Marie (Manon) Roland.“⁶⁸ Právě tam se scházel výkvět girondinů, tam byl „úsuděk žen ctěn stejně jako úsudek mužů,“ ba co víc: zde „žena byla jistě silnějšího a bystřejšího ducha než muž.“⁶⁹ Mme Roland, jejíž paměti byly v českém prostředí známy už na přelomu 19. a 20. století (výtah z nich přeložila M. Radoňová-Šárecká⁷⁰), je vystavena dvojímu hodnocení. Už první ze zdrojů opěvuje její vzdělanost i statečnost: zemřela, „zůstavivší po sobě čestnou pověst ženy povahou i duchem nejznamenitější, jakou revoluce franc. zplodila...“⁷¹ Novější encyklopedie sice nepopírá její vzdělanost a nadšení pro republiku, ale vyčítá jí, že „byla příliš ženskou [sic!] a posuzovala lidi, jak se jí líbili.“⁷² S. K. Neumann, obdivovatel jakobínského teroru, této dámě na chuť nepřišel – sice poměrně rozsáhle cituje z jejích pamětí, ale nadšení pro republiku jí upírá: vyčítá jí „buržoasní opovržení neznámou a existenčně nezajištěnou demokracií...“ Manon je tlachající „mstivá a domýšlivá ženy“, z jejíž domácnosti „počíná se šířiti jedovatá a perfidní zloba, zcela jinak nebezpečná než upřímný a bolestný vztek Maratův...“⁷³ J. Polišenský uznává, že byla „učená, krásná a určitě ctižádostivá“. Její nadprůměrné vzdělání považuje ale za vadu, kvůli které o ní neměl žádný nápadník zájem (v novějším vydání už tato invektiva chybí⁷⁴).

Salony vzdělaných dam jakobínský teror zakázal, zakázal i ženské kluby, třebaže v nich se shromažďovala méně elitní společnost. Předsedkyní Spolku revolučních občanek byla nadšená hébertistka Claire Lacombe. S. K. Neumann

⁶⁵ DEWETTER, Děti revoluce, s. 146.

⁶⁶ POLIŠENSKÝ, Ženy v dějinách lidstva, s. 152-153; J. POLIŠENSKÝ – S. OSTROVSKÁ, Velké a malé ženy, s. 147-150. Část věnovaná Mme de Staël je ve srovnání s prvním vydáním rozsáhlejší, autoři zmiňují její berlínský pobyt a kontakty.

⁶⁷ MACHAR, On (1911-1916), s. 15.

⁶⁸ TINKOVÁ, Francouzská revoluce, s. 78.

⁶⁹ NEUMANN, Dějiny ženy, s. 405.

⁷⁰ ROLAND DE LA PLATIÈRE, Jeanne-Marie. Paměti. Praha, 1909.

⁷¹ RSN VII, s. 622-623

⁷² OSN XXI, 1904, s. 950.

⁷³ NEUMANN, Francouzská revoluce II., s. 64-66.

⁷⁴ POLIŠENSKÝ – OSTROVSKÁ, Velké a malé ženy v dějinách lidstva, s. 143.

ji popisuje s neskrývaným obdivem;⁷⁵ autor hesla v RSN ji ovšem nahlíží jako nevyrovnanou bytost, jako revolucionářku, zamilovanou do mladého šlechtice.⁷⁶ Seriózně a základně pramenů se ženským klubům věnují Pavla Horská a Daniela Tinková. Obě poukazují na jejich značnou radikalitu; Tinková českému čtenáři objevila čistě ženskou *Vlasteneckou společnost dobročinnosti a přítelkyň pravdy*, již založila a vedla Holanďanka Etta Palm d'Aelders, či dva ženské provinciální kluby v Bordeaux a Dijonu, které se shodně nazývaly *Společnosti přítelkyň ústavy*.⁷⁷

O VFR se oprávněně říká, že na své počátku nabídla ženám možnost kolektivního gesta, které využili nejen při zakládání ženských klubů, ale i při masových protestech. Říjnové tažení žen do Versailles zviditelnilo Théroigne de Méricourt, která pak v lednu 1790 založila patrně první politický klub, Klub přátel zákona, který přijímal i ženy.⁷⁸ České prameny ji popisují jako „fantastickou ženštinu“, amazonku,⁷⁹ případně kurtizánu, která se účastnila „revolučních výjevů.“⁸⁰ Autoři jí vesměs projevují sympatie: byla to „smělá a půvabná vůdkyně žen táhnoucích na Versailles, která také se zúčastnila činně 10. srpna, zařídila si v Paříži politický salon...“⁸¹ Scházeli se zde muži, které později revoluce rozdělila, Sieyes, Barnave, girondisté, budoucí dantonisté.⁸² Také Polišíenskému imponuje „amazonka“ Théroigne de Méricourt stojící v čele říjnového tažení žen do Versailles: Théroigne při něm seděla na děle s kopím a helmou. Byla sice původně kurtizána, ale měla vliv na prosté ženy, k čemuž jí pomohlo její divadelní vystupování.⁸³ Poté, kdy ji přívrženkyně jakobínů „svlékly i ze šatů a mrskaly veřejně v zahradě Tuilerijské,“ „přišla o rozum a zemřela v Salpêtriere.“⁸⁴

Revoluce má jen málo individualistek – většina z ženských ikon revoluce působila v komunitě, jejíž zájmy hájily a na jejíž oporu spoléhaly. Uvedme tři osamělé a tragické postavy: panovníci, ideoložku a vražedkyni.

Královna Marie Antoinetta se zoufale snažila zachránit svět, s nímž byla spojená, svou rodinu, svého slabošského muže – ne nadarmo ji Mirabeau ji označil za „jediného muže na dvoře.“⁸⁵ Česká reflexe je spíše negativní, teprve současná historiografie se – nesporně pod vlivem historiografie francouzské – snaží o objektivnější hodnocení. I některé starší prameny ji ale považují ji za statečnou ženu a odmítají, „že by se byla dopustila mnohých výstupků, kterými ji Francouzi nařkli, omlouvající tím svůj ukrutný skutek...“⁸⁶ Autor hesla v OSN ji

⁷⁵ NEUMANN, Francouzská revoluce III, s. 123.

⁷⁶ RSN IV, Praha 1865, s. 1128.

⁷⁷ HORSKÁ, Pavla. Naše prababičky feministky. Praha, 1999, s. 13-14.

⁷⁸ TINKOVÁ, Revoluční Francie 1787-1799, s. 350.

⁷⁹ RSN IX, s. 396.

⁸⁰ RSN IX, s. 396.

⁸¹ NEUMANN, Francouzská revoluce I., s. 474.

⁸² TINKOVÁ, Revoluční Francie 1787-1799, s. 354.

⁸³ POLIŠENSKÝ, Ženy v dějinách lidstva, s. 142-143; J. POLIŠENSKÝ – S. OSTROVSKÁ. Velké a malé ženy v dějinách lidstva, s. 140.

⁸⁴ RSN IX, s. 396.

⁸⁵ POLIŠENSKÝ, Ženy v dějinách lidstva, s. 144-145; 141-143.

⁸⁶ RSN I, s. 260.

už ale hodnotí spíše negativně,⁸⁷ v MSN se dočkala jednoznačného odsouzení.⁸⁸ Podle Neumanna bránila královně „maloměšťácká [sic!] logika, v pochopení významu doby, v níž žila. Autor odmítl „slabomyslnou legendu“, líčící královnu „důvěřivým davům jako velkomyslnou a vznešenou mučednici, používajíc jejího tragického konce, má málo společného se skutečným obrazem této rozmařilé kněžny...“ Byla to královna, která „pomáhala znemožnit ve Francii konstituční monarchii a poté přičinila se nepřímo o to, aby osud královské rodiny, který mohl skončit jako pouhá fraška, přiveden byl ke koncům tragickým.“⁸⁹ J. Polišíenský se na ni dívá podobně; to, že se krátce před revolucí začala zabývat politikou, považuje za neštěstí.⁹⁰

Daniela Tinková poukazuje na nedůstojný a potupný soud, „při němž byla mimo jiné obviňována z mravního ohrožení vlastního malého syna,“ a distancuje se od revolučních pamfletů a rytin, které královnu líčily „jako chamtivou a především sexuálně neukojenou samici.“⁹¹

Ideoložkou budiž Olympe de Gouges, již můžeme označit za průkopnici ženské emancipace. V českém prostředí o ní dlouho existovaly jen kusé a nepřesné informace. Autor hesla v RSN jí vyčítá, že se dala „více vésti citem než rozumem, tak že byla jeden čas republikánkou, podruhé royalistkou.“⁹² Podle Neumanna byla „jedna nejvýstřednější ženy revoluční, která však měla zároveň smysl pro bídu lidu a bídu svého pohlaví.“ Autor si vymohl oblíbenou dichotomií racionálního muže a emocemi zmítané ženy: Olympia, ač požadovala jeho sesazení, „byla do nejvyššího vzrušení přivedena rozsudkem smrti krále“.⁹³ Totéž v podstatě opakuje J. Polišíenský.⁹⁴ Zviditelnění Olympe de Gouges v západoevropské historiografii pomohla Joan W. Scott, podle které v této ženě soupeřila řada protikladů. Vášnivá Rousseauova žákyně bojovala proti teoriím přirozenosti, jež Rousseau hlásal; navíc, přestože horovala pro rovnost, svobodu a stejná práva mužů a žen, nikdy nepřekročila hranice latentního rojalismu, a i když se hlásila k ideálům demokracie a rovnosti, neopomínala vyzdvihovat – například ve slavném dopise Robespierrovi – svůj domnělý šlechtický původ.⁹⁵ Pavla Horská, která se už v 60. letech dobře orientovala ve francouzské historiografii, se věnovala její *Deklaraci práv ženy a občanky* ze září 1791, v níž žádala rovnoprávnost jak na řečnické tribuně, pak na popravišti. To jí nakonec Konvent neváhal dopřát: byla popravena na podzim 1793 několik dní před slavnou girondinkou Madame Roland. Zatímco o krásné revolucionářce se psaly romány, ke jménu Olympe de Gouges se přihlásily až mnohem později jen feministky.⁹⁶ Daniela Tinková píše

⁸⁷ Ottův slovník naučný XVI., Praha, 1909, s. 848.

⁸⁸ MSN, IV, s. 742-743.

⁸⁹ NEUMANN, Francouzská revoluce I., s. 309.

⁹⁰ POLIŠENSKÝ, Ženy v dějinách lidstva, s. 144-145; 141-143.

⁹¹ TINKOVÁ, Revoluční Francie 1787-1799, s. 355.

⁹² RSN I., s. 386.

⁹³ NEUMANN, Dějiny ženy IV., s. 411.

⁹⁴ POLIŠENSKÝ, Ženy v dějinách lidstva, s. 141; J. POLIŠENSKÝ – S. OSTROVSKÁ, Velké a malé ženy v dějinách lidstva, s. 139.

⁹⁵ TINKOVÁ, Revoluční Francie 1787-1799, s. 353.

⁹⁶ HORSKÁ, Naše prababičky feministky, s. 13-14.

o jejím individualismu a voluntarismu, který „dovedla do takového extrému, že se snažila zastřít a změnit, doslova padělat nejen datum svého narození, ale i svůj původ a jméno.“⁹⁷ *Deklaraci práv člověka a občana* prohlásila za podfuk: „muži jen předstírají, že mluví ve jménu všeobecného lidství – ve skutečnosti hovoří jen o sobě.“ Vyjádřila varování, „že i sama revoluce může nakonec zhoršit postavení žen: jestliže je nerovnost mezi pohlavími základem všech nerovností a je společná všem kulturám, pak revoluce možná jen přináší konec ‘galantní idyly’ ancien régime a předznamenává příchod „času pohrdání“ a ještě horšího otroctví.“⁹⁸ Jak prorocké!

A konečně mladá vražedkyně, Charlotte Corday, obdivovaná konzervativci i liberály (byť se s vraždou, provedou na tyranovi, zcela neztotožňovali), zatracovaná extrémní levicí. V RSN byl autorem rozsáhlého hesla Vilém Gabler. Corday byla podle něj „hrdinská dívka z časů veliké franc. revoluce...“ Sympatizovala s girondou, ba co víc, „byla republikánkou už před revolucí.“ Marat, kralující v Paříži, byl podle autora příčinou úpadku Francie... Charlotte tedy své vlasti posloužila. I „na guillotíně zachovala až do poslední chvíle svého života onu neohroženost a veselost mysli, kterou dává jen čisté svědomí a přesvědčení o vykonaném dobrém skutku...“⁹⁹ Gabler ji považuje za hrdinku, Marata za „šilence revoluce“ a lid za „vzteklou luzu.“¹⁰⁰

Neumann líčí čin této „exaltované royalistky“ [sic!] jako omyl: „sličná, mladá, skrovná hrdá pojede na popravě, zahalená rudou košilí otcovrahů, jako heroické a krvavé zjevení, sející do srdce podivný zmatek. Zabíjí Marata, ale zabíjí především Gironda. Byla přesvědčená, že vraždí anarchii čili montagnardskou skupinu, ale dodala jí svým fanatickým skutkem jen nových sil.“¹⁰¹ Z Neumanna výrazně těžil Polišíenský: „Exaltovaná rojalistka Charlotta Cordayová“ jednala v pojetí Polišíenského na popud girondisty Barbaroux. Zavraždila „neúnavného bojovníka proti kontrarevoluci Marata“ a „v červené košili otcovrahů ji odvedli na popravě.“¹⁰²

V podání Vlasty Melicharové je Charlotte „luzná ve své svěžesti a čistotě,“ její „svěží, nevinný obličej byl v revoluční Paříži, hledající v pustých orgiích zapomenutí na kmotru gilotinu, velkou vzácností.“¹⁰³ Na několika místech zdůrazňuje její panenskost, srovnává ji s Jeanne d'Arc.¹⁰⁴ Protože Marat „ničil Francii“, zabíjí Charlotte „divokou bestii“, aby zachránila nevinné.¹⁰⁵ Autorka se táže, zda pro hrdinský čin, který Charlotte provedla, „nebylo ve Francii dost mužských rukou?“¹⁰⁶ S jejím činem, individuálním činem ušlechtilé teroristky, ale nesouhlasí,

⁹⁷ TINKOVÁ, *Revoluční Francie 1787-1799*, s. 352-353.

⁹⁸ TINKOVÁ, *Revoluční Francie 1787-1799*, s. 352-353.

⁹⁹ RSN II., s. 215-216.

¹⁰⁰ RSN II., s. 215-216.

¹⁰¹ NEUMANN, *Francouzská revoluce*. Vyd. 2. Praha, 1955, s. 16.

¹⁰² POLIŠENSKÝ, *Ženy v dějinách lidstva*, s. 149. V druhém vydání je negativní hodnocení CH. Corday zmírněno, POLIŠENSKÝ - OSTROVSKÁ, *Velké a malé ženy v dějinách lidstva*, s. 146.

¹⁰³ MELICHAROVÁ, *Ženy nesmrtelné a zapomenuté*, s. 157.

¹⁰⁴ MELICHAROVÁ, *Ženy nesmrtelné*, s. 156-162.

¹⁰⁵ MELICHAROVÁ, *Ženy nesmrtelné a zapomenuté*, s. 161.

¹⁰⁶ MELICHAROVÁ, *Ženy nesmrtelné a zapomenuté*, s. 159.

Charlottu označuje za „ubohou oběť lektury,“ která dosáhla pouze toho, „že se vraždilo ještě více a ještě nelítostněji než dříve...“¹⁰⁷

Třebaže s většinou názorů básníka Neumanna nesouhlasíme, lze se částečně ztotožnit s jeho tvrzením, že se revoluce stále „více klonila k maloměšťáckým ideálům rousseauovským a nelibě hleděla na bouřlivé povahy ženské, které vedly ženské hnutí revoluční. Mnohé tyto ženy skončily pod guillotinou, poněvadž nepochopily revoluční logiky...“¹⁰⁸ Zapravdu ale nelze dát jeho názoru, že se ženy „dávaly se unášeti city, často velmi soukromými tam, kde měly projevit revoluční rozum.“¹⁰⁹ Tato dichotomie rozumu a emocí se objevuje v celé řadě českých interpretací, stejně jako přetrvávající přesvědčení, jež se zrodilo v souvislosti se zákoníky počátku 19. století: žena náleží privátnímu prostoru a pracuje k zájmu rodiny uvnitř veřejného blaha, jehož veřejná stránka jí zůstává cizí. To byl názor postižitelný ještě v dílech ze 60. – 70. let 20. století. Teprve poslední práce poukázaly na skutečnost, do jaké míry že vyloučení žen z politické obce v rozhodující fázi revoluce představuje klíčový moment nejen v dějinách feminismu, ale obecně i v dějinách genderových vztahů.¹¹⁰ A právě zde se otevírá řada dalších, krásných témat, která čekají na své badatele či badatelky.

Seznam použitých pramenů a literatury:

Publikované prameny:

- DYK, Viktor. *Revoluční trilogie: 1907-1909*. Praha, 1921.
- DEWETTER, Karel. *Děti revoluce: román z dob velké revoluce francouzské*. Praha, 1925.
- GABLER, Vilém. *Dějepisectví revoluce francouzské*. In *Časopis Českého muzea* (dále ČČM) 40, 1866, s. 72-75.
- GABLER, Vilém. *Maxmilián Robespierre*. In ČČM 41, 1867, s. 288-306.
- GABLER, Vilém. *Kterak se stal Napoleon z Korsikána Francouzem*. In ČČM 50, 1876, s. 449-477.
- GABLER, Vilém, *Rok 1889*. In ČČM 63, 1889, s. 41-75.
- GABLER, Vilém. *Úterky r. 1789*. In ČČM 63, 1889, s. 305-333; 64, s. 202-225; 376-390.
- GABLER, Vilém. *O vlivu svobodných zednářů na průběh revoluce francouzské*. In ČČM 66, 1892, s. 85-107.
- HOTMAR, Josef. *Dobrodružství Velké revoluce 1789-1799*. Praha, 1989.
- HOTMAR, Josef. *Poselství od gilotiny*. Praha, 1989.
- Masarykovův slovník naučný*, 1., Praha 1925, s. 875.
- MACHAR, Josef Svatopluk. *On (1911-1916)*. Čtvrté vydání. Praha, 1928.
- MELICHAROVÁ, Vlasta. *Ženy nesmrtelné a zapomenuté: portréty zajímavých, ale většinou zapomenutých královen, umělkyně a milostnic*. Praha, 1928.
- MIGNET, François Auguste. *Historie revoluce francouzské od 1789-1814*, Praha, 1850.
- NEUMANN, Stanislav Kostka. *Francouzská revoluce: populární dějiny bojů francouzské společnosti na sklonku 18. století*, 1. – 3., Fr. Borový, Praha 1929-1930.
- NEUMANN, Stanislav Kostka. *Dějiny ženy. Populární kapitoly sociologické, etnologické a kulturně historické. Svazek čtvrtý*. Praha 1924.
- Ottův slovník naučný XXI.*, Praha 1904, s. 950.

¹⁰⁷ MELICHAROVÁ, *Ženy nesmrtelné a zapomenuté*, s. 162.

¹⁰⁸ NEUMANN, *Dějiny ženy*, IV., s. 410-411.

¹⁰⁹ NEUMANN, *Dějiny ženy*, IV., s. 410-411.

¹¹⁰ TINKOVÁ, *Revoluční Francie 1787-1799*, s. 355.

RADOŇOVÁ-ŠÁRECKÁ, Maryša. Z kulturních dějin lidstva, I. – V., Praha, 1931-1937.
ROLAND DE LA PLATIÈRE, Jeanne-Marie. *Paměti*. Praha 1909.
Vlastenský slovník historický. Sestavil Jakub Malý. Rohlíček a Sievers, Praha, 1877.

Monografie a sborníky jako celek:

DARGENT, Raphaël. Marie-Antoinette: le procès de la Reine, Paris 2012.
FIALA, Jiří – SOBOTKOVÁ, Marie. Lafayette, Kołłataj a další francouzští a polští státní vězňové v moravských a českých pevnostech na přelomu 18. a 19. století, Brno, 2017.
FRAISE, Geneviève –PÉRROT, Michelle. Histoire des femmes; le XIXe siècle, Paris 1991.
GODINEAU, Dominique, Citoyennes Tricoteuses. Les femmes du peuple à Paris pendant la Révolution française, Aix-en-Provence, 1988; druhé vydání: Paris 2004.
HORSKÁ, Pavla. Naše prababičky feministky. Praha, 1999.
CHARLES-VALLIN, Thérèse. Thérésia/Robespierre: la femme qui tua la Terreur, 2019.
LEUWERS, Hervé. Camille et Lucile Desmoulins: un rêve de république, Paris, 2018.
MEJDŘICKÁ, Květa. *Čechy a francouzská revoluce*. Praha, 1959.
PLUMAUZILLE, Clyde. Prostitution et révolution: les femmes publiques dans la cité républicaine (1789-1804), Ceyzérieu, 2016.
POLÍŠENSKÝ, Josef. Napoleon a srdce Evropy. Praha, 1971.
POLÍŠENSKÝ, Josef. Ženy v dějinách lidstva. Bratislava, 1972.
POLÍŠENSKÝ, Josef – OSTROVSKÁ, Sylvia. Velké a malé ženy v dějinách lidstva. Praha, 2000.
SERNA, Pierre. Comme des bêtes: histoire politique de l'animal en révolution (1750-1840), Paris, 2017.
TINKOVÁ, Daniela. Francouzská revoluce. Praha 2008.
TINKOVÁ, Daniela. Jakobín v sutaně: neklidní kněží, strach z revoluce a konec osvícenství na Moravě. Praha, 2011.
TINKOVÁ, Daniela. Revoluční Francie 1787-1799. Praha 2008.
VIAL, Charles-Éloi. La famille royale au temple: le remords de la révolution 1792-1795, Paris 2018.

Studie a články v časopisech a sbornících, kapitoly v kolektivních monografiích:

Akademická encyklopedie českých dějin, II-Č/1, Praha 2011, s. 183.
GODINEAU, Dominique, Filles de la liberté et citoyennes révolutionnaire. In G. FRAISE – M. PÉRROT. Histoire des femmes en Occident, s. 27-85.
MAUR, Eduard. Česká historiografie francouzské revoluce (1848-1939). In SLEZÁN, Lubomír – VLČEK, Radomír (eds.). In K počtě Jaroslava Marka. Sborník prací k 70. narozeninám prof. dr. Jaroslava Marka. HŮ AV ČR, Praha 1996, s. 39-48.
TINKOVÁ, Daniela. François Furet a janusovská tvář revoluce. In FURET, François. Francouzská revoluce. Praha, 2007, s. 417-435.
VOISINE-JECHOVÁ, Hana. L'image „historique“ et l'image „philosophique“ de la Révolution française dans les belles-lettres tchèques. In Revue des études slaves, tome 61, fascicule 1-2, 1989. Les Slaves et la Révolution française, s. 57-68.

Počet slov: 6740

Počet znaků vrátane medzier: 47 436